

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР · Іван ДРАЧ · Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН · Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК · Френк СИСИН · Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК · Віктор БРЕХУНЕНКО · Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ · Василь ДАНИЛЕНКО · Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК · Олександр МАВРІН · Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ · Юрій МИЦИК · Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА · Руслан ПИРІГ · Валерій СМОЛІЙ
Ольга ТОДІЙЧУК · Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ · Ярослав ФЕДУРОК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 3

Серія:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
(1907 — березень 1917)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга”*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 3:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, кандидат історичних наук)
Світлана ПАНЬКОВА (старший науковий співробітник)

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автор передмови та коментарів: Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА

Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК
Пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-453-0 (т. 3)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2005
© Передмова, коментарі, С.Панькова, 2005
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2005

РОЗДІЛ III

СТАТТІ З НАРОДНИХ ГАЗЕТ
“СЕЛО” ТА “ЗАСІВ”
(1909–1912)

Українська народня ілюстрована газета

для селян і робітників.

Виходять у Києві щотижня в четвор. (Ра: на місяць виходить із мер збільшення, як був № 1)

№ 4.

24 Вересня (Сентября) 1909 р.

Передплату на „СЕЛО“

посилати в Київ, Вел. Володимирська № 28, при книгарні „Літературно-Наукового Вістника“

60 коп.

Для Галіччини (в чинарні Науц. тов. ім. Шевченка) 2 вер. 30 сот.
Рукописи і донеси посилати на туж адресу. Посередникам від предплати 5%. Жно одержати якийсь приліртник, незай знадав про се, послаючи передплату.

Нші предплатники одержують всі номерні нумери.

Що є в сім номері:

Школьна мова М. Г.— За тиждень.— Народ Дунюв П. Смушка.— Кінець забастовки у Швеції М. Ш.— З Хмельниччини М. Грушевською.— Штатка О. Олесь.— Старосвітська молятва Ів. Манджури.— Як читати книжки Ю. Сірюю.— Відомості про врожай—Що про квашонце корму на змжу. Обдранне зерна А. Тертиченка.— Користі книжки Ю.— Сміховина.— Донес.— Задятання і підповідда.— Ціни на хліб.

Читачи треба винювати як як в **рыба**==рыба, і як в **сіни**==сѣны, **ї**==їі, **тѣ**==тѣи, **є**==ѣо **мос** мойс, **е**==о **тебе**==тѣбо.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА

Літературно-Науковий Вістник

український журнал літератури, науки і громадського життя, під загальним проводом проф. М. Грушевського.

Містить повісті, оповідання, драми, поезію, статі з української історії, літератури, суспільної економіки і інших областей знання. Кожда книжка має 192—240 великих сторінок.

Редакція і головна контора: Київ, В. Володимирська 28.

Передплата на видання київське р. 1909: на рік 8 руб.; для незможних учнів, студентів, сільських учителів, низших служачих, робітників і селян 7 руб. За шіст року 4 руб. 50 к.

Можна присилати на 1 число кождого жіс. по 1 р., жоки збереться повна передплата.

Кожалети журналу за попередні роки прислають ся по 8 руб.

Книжки видавництва „ЛАН“: Ю. Сірий—Житє рослини; М. Шаповал—Про ліс (як його роводити); Ю. Вудак—Дікі лядо; М. Грушевський—Про Богдана Хмельницького; Нело та Натраш і вільні оновід. для дітей перекл. Ю. Сірий, Казки Р. Кізілінга, пер. Ю. Сірий. Всі книжки з малюваннями, кожда коштує 25 коп.

Книгарня „Літер.-Науков. Вістника“, в Києві В. Володимир. 28 має на ск. а. і у. м. українські книги, картини і ноти. Складає бібліотечки, п. чванки від 1 карб.

Українська книгарня в Харкові, Рыбна 25 має великий вибір книжок, карток, нот і картин.

Школьна мова.

От і осінь. Починається наука в школі, а з тим і думки про школу випинають.

З школою в Росії не добро, особливо з школою сільською, народною.

Мало тих шкіл, так що на всіх дітей не стає. Вчать ся у них небагато, а як що і навчаються, то і те часто забувають, вишюючи з школи, навіть писемних Росії стоїть на одних з останніх місць поміж інших країв. А між ріжними краями Росії Україна також належить до гірших, менше освічених.

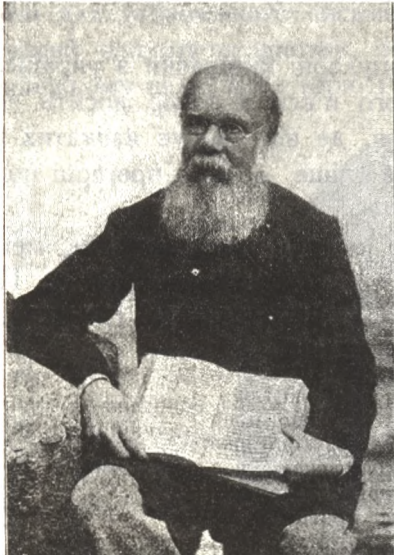
Причини тояу кільки: мало грошей іде на виводні школи, мало про них дбають. А головне через те так туоу в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють.

Що небудь незвісно, незнамо можна ростолюквати тільки понятними, зрозумілими словами. Вчити

Перша сторінка народного ілюстрованого тижневика „Село“, що виходив у 1909—1911 роках за ініціативи М.Грушевського. Оформлення заголовка з мальованою заставкою художника І.Бурячка.

ОЛЕКСАНДР КОНИСЬКИЙ

Незадовго, дня 29 падолиста (ноября), скінчиться десять літ з дня смерті дуже заслуженого в історії нашого народного життя чоловіка — Олександра Кониського.

Олександр Кониський.

Україні, і тільки 1872 р. був пущений на волю і потім оселився в Києві.

В Києві тоді зачався живіший рух український і одним з найбільш живих і рухливих діячів став Кониський*. Він багато писав по газетах і журналах в обороні українського слова, агітував між людьми, збирав грошові засоби на українські потреби. Був одним з жертвувателів, що зібрали перший капітал на заснування Товариства імені Шевченка*, що потім (щоправда — аж значно пізніше) розвинулося на одну з найважливіших українських народних¹ організацій. Коли в Росії впали заборони на українське слово, Кониський став писати найбільше в Галичині і взагалі був один з тих, хто найбільше потрудився коло великого діла зв'язання тіснішими зв'язками України російської з Галицькою і зробити Галичину опорою народного життя для всієї України під час тодішнього лихоліття російського.

Писав Кониський багато статей, повістей, оповідань*. Найкращі його дрібні оповідання з селянського життя. Дуже цінна його велика біографія Шевченка*. В чотирьох томах його писань* (Твори, I—IV, 1889—1903) видано лише малу частину ним написаного.

¹ Вірогідно: наукових. — Упоряд.

листи І.Нечуя-Левицького до М.Грушевського, збережені в ЦДІАУК (ф. 1235, оп. 1, спр. 594; 716), підготовлені до друку в третьому томі “Листування Михайла Грушевського”. На смерть І.Нечуя-Левицького М.Грушевський відгукнувся некрологічною заміткою: Над свіжою могилою // ЛНВ. — 1918. — Т. LXIX. — С. 113–115.

с. 320 ...в сім номері містимо і нове оповідання його, для “Села” написано... — йдеться про публікацію: *Нечуй-Левицький Ів.* Сільська старшина бенкетує // Село. — 1910. — 11 листопада. — № 45. — С. 4–7.

Писань тих дуже багато... — бібліографію праць письменника див.: Українські письменники. Біобібліографічний словник. — К., 1963. — Т. 3. — С. 10–32.

Олександр Кониський

Вперше опублікована в газеті: Село. — 1910. — 25 листопада. — № 47. — С. 5. Підпис: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

Взаємне листування М.Грушевського з О.Кониським висвітлює їх стосунки і творчу співпрацю. Листи М.Грушевського до О.Кониського, що охоплюють період 1894–1898 рр., опубліковані у виданні: Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г.Бурлака; ред. Л.Винар. — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. — Т. 1. — С. 53–71. Листи О.Кониського до М.Грушевського 1889–1898 рр. з ЦДІАУК (ф. 1235, оп. 1, спр. 547, 871, 873) готуються до друку в третьому томі “Листування Михайла Грушевського”. На смерть О.Кониського М.Грушевський відгукнувся некрологом. Скорочений варіант під назвою “Кониський Олександр. 18(30)/VIII. 1836–29/IX (11/XII) 1900” був опублікований у “Хроніці НТШ” (передрук: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — К., 2002. — Т. 1. — С. 227–233); повний текст під назвою “Пам’яті Олександра Кониського” у виданні: ЗНТШ. — Львів, 1901. — Т. XXXIX. — С. 1–14.

с. 322 ...в 1850-х роках попав під впливи полтавського українського кружка... — йдеться про участь О.Кониського в діяльності Полтавської громади, заснованої у 1858 р. Разом з провідниками Громади активно працював над організацією першої недільної школи в місті, яка відкрилася 24 квітня 1860 р., входив до її ради, був членом загальної ради полтавських недільних шкіл. Співпрацював з Петербурзьким комітетом грамотності, через який порушував клопотання про запрова-

дження україномовної початкової освіти в школах Полтавщини. Детально див.: *Гніп М.* Громадський рух 1860-х рр. на Україні. — Харків, 1930. — Кн. 1. Полтавська громада; *Граховецький Д.* Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860–1862 рр.) // Україна. — 1928. — Кн. 4. — С. 51–73; *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. — 1998. — № 2. — С. 155–178.

В Києві тоді зачався живіший рух український і одним з найбільш живих і рухливих діячів став Кониський — йдеться про діяльність Київської Старої Громади, яка постала у 1861 р. Валуєвський циркуляр 1863 р. позбавив громадівців легальної діяльності. Після тимчасового занепаду Київська Громада відродилася у 1869 р. Новий сплеск її активності співпадає з приїздом до Києва у 1872 р. О.Кониського. Див.: *Палієнко М.* Київська Стара Громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX—початок XX ст.) // Київська старовина. — 1998. — № 2. — С. 49–84; *Грушевський М.* Спомини / Публікація та вступна стаття М.Магунь // Український історик. — 2002. — № 1–4. — С. 133–144.

Був одним з жертвувателів, що зібрали перший капітал на заснування Товариства імені Шевченка... — разом з Д.Пильчиковим, М.Жученком, Є.Милорадович та С.Качалою О.Кониський був фундаментом Товариства: Див.: *Грушевський М.* Наукове товариство імені Шевченка // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2002. — Т. 1. — С. 188–201; *Студинський К.* Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1928 рр.) // ЗНТШ. — 1929. — Т. CL. — С. IX–XVIII.

Писав Кониський багато статей, повістей, оповідань — бібліографію праць О.Кониського див.: *Доманицький В.* Библиографический указатель сочинений А.Я.Конисского, написанных по-малорусски // Киевская старина. — 1901. — № 1. — С. 131–151; Українські письменники: Біобібліографічний словник. — К., 1963. — Т. 2. — С. 440–460.

Дуже цінна його велика біографія Шевченка — йдеться про дослідження О.Кониського “Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя” (т. 1–2, Львів, 1898, 1901), основою якого стала серія нарисів, опублікованих у 1892–1897 рр. переважно в ЗНТШ. Праця перевидана в Києві 1991 р. (зі вступною статтею В.Смілянської “Біограф та його хроніка”).

В чотирьох томах його писань... — йдеться про збірку: Твори О.Я.Конисского-Перебенди. — Одесса, Ялта, 1899–1903. — Т. 1–4.

Частина творів передрукована у виданні: *Кониський О.* Оповідання, повість, поетичні твори / Вступна стаття М.Сиваченка. — К., 1990.

Олександр Кістяківський

Вперше опублікована в газеті: Село. — 1910. — 20 грудня. — № 50. — С. 6–7. Підпис: *М.Грушевський.*

Подається за першодруком.

с. 323 *Першою великою його працею була книга про смертну кару...* — йдеться про магістерську дисертацію О.Кістяківського “Дослідження про смертну кару”, вперше опубліковану в “Університетских известиях” (1866. — № 11–12; 1867. — № 1–4) та окремою книгою в Києві 1867 р.

...видав старий проект українських законів... — йдеться про видання: Права, по котрым судится малоросийский народ / Под ред. проф. А. Кистяковского // Університетские известия. — 1875. — № 6–12; 1876. — № 1–12; 1877. — № 1–6, 8; Реестр к ним и оглавление // Там само. — 1877. — № 9–12. У 1879 р. кодекс вийшов окремою книжкою за редакцією О.Кістяківського (див.: *Бутич І.* Передне слово // *Кістяківський О.Ф.* Щоденник (1874–1885): У 2 т. — К., 1994. — Т. 1 (1874–1879). — С. 6–16). Перевидання див.: Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / Упоряд., вступна стаття К.Вислобокова, відп. ред. Ю.Шемшученко. — К., 1997.

Шевченко і українська минувшина

Вперше опублікована в газеті: Засів. — 1912. — 24 лютого. — № 8. — С. 68–69. Підпис: *Мих. Грушевський.*

Подається за першодруком.

с. 325 *Дурень, дурень!... Тай ті розривають...* — тут М.Грушевський цитує витяг з поезії Т.Шевченка “Гайдамаки” (див.: *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2001. — Т. 1: Поезія 1837–1847. — С. 130).

Аж до моря запорожці степ широкий крили... щось страшне співають! — Там само.

Не вернуться сподівані, не вернется воля... Тільки ворог, що сміється... — тут М.Грушевський цитує витяг з поезії Т.Шевченка “До Основ'яненка” (Там само. — С. 119–120).

З М І С Т

		с. текстів	с. ком.
<i>С.Панькова</i>			
ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО			
ПОМІЖ ДВОХ РЕВОЛЮЦІЙ (1907–БЕРЕЗЕНЬ 1917)		V	
Розділ I. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ З ПЕРІОДИЧНИХ			
ВИДАНЬ ТА ЗБІРОК (1907–1914)		1	
Наша газета		3	528
Маленьке бажання		6	531
[Лист проф. М.Грушевського до т-ва “Сокіл” у Львові в справі святкування ювілею Гадяцького трактату]		7	532
Вороги “руського народа”		8	533
Pro domo		9	535
Нова Дума і українці		11	537
Вражіння оптиміста		13	539
Українці в новій Думі		14	539
Шевченків день		16	541
Утраквізація чи розділ університету?		17	541
Меморіал Товариства до міністра освіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові		20	543
На спомин Миколи Костомарова († 7 цвітня 1885 р.)		23	545
Польський законопроект автономії й українці		25	546
Крашаночка		27	547
Геть з рутенством!		29	547
Повернення Холмщини		33	548
Спустошене життя		35	549
До справоздання з другого засідання Українського наукового товариства в Києві		38	550
Злобна напасть		39	551
Праве українство		44	561
Святий вечір		46	563
Кінець “польської інтриги”		48	564
В оборону книги		52	566
Андрій Потоцький про українські відносини з р. 1659		55	569
Час не жде!		58	569
Початки Січі		62	574
Україна, Білорусь, Литва		65	575
Наша школа		69	577
Холмщина (Головні моменти в історії її приналежності)		74	579
За рідну школу		78	579
Невідклична справа		80	581
В університетській справі		83	581
Ще до реформи “Просвіти”		84	583
Українці		86	585
Україна і українство		130	592
З національної тематики. До питання про національно-територіальну автономію		144	593

Завдання дня	161	595
На новому шляху (З приводу думських виступів з українського питання)	163	596
Перед осінніми зборами академічної молодіжі	171	599
В обороні правди	175	601
Нові гасла	200	610
Раз добром налите серце	204	611
Чергове питання	206	614
Розділ II. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ Й УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ: СТАТТІ Й ЗАМІТКИ” (1907)	211	615
Розділ III. СТАТТІ З НАРОДНИХ ГАЗЕТ “СЕЛО” ТА “ЗАСІВ” (1909–1912)	231	617
ВСТУПНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ	233	
До наших читачів	233	618
В єднанні сила	235	619
Століття Фінляндії	237	619
Робітничі товариства	239	619
Про врожай	240	620
Про робочі спілки	241	620
Просвітні товариства і гуртки	243	620
Закон про свободу віри	245	620
Ще про врожай	247	620
Палення трупів	249	621
Про робітничі товариства	250	621
Про права жінок	252	621
Убожіє край!	253	621
Тіснота товариствам	254	621
На свята	255	621
Пам’ятник Шевченку	257	622
На Новий рік	258	623
Забагато свят	260	623
Хочуть скасувати козаків	261	623
Против п’янства	262	623
Як живеться газетам в Росії	264	624
Торішний урожай	265	624
Маньчжурська справа	267	624
Об’єднуються	269	624
Українське свято	271	624
Українські свята і українські будні	273	625
Нема права	274	625
Великодні з’їзди	275	626
Важна справа	277	626
З Новим роком!	278	627
До наших читачів	280	627
До наших читачів	282	628
Видавництво імені С.Ф.Грушевського	284	628
З Новим роком!	285	629
Чорна згряя	286	629
До читальників	287	629

ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ	288	
Іван Франко	288	630
Володимир Винниченко	290	630
Гетьман Петро Дорошенко	291	631
Микола Лисенко	295	631
Князь Костянтин Острозький	296	633
Гетьман Петро Сагайдачний	298	633
Вол[одимир] Антонович	301	633
Георгій Кониський	303	634
Селяни-мистці	305	634
Микола Костомаров	306	635
Марко Кропивницький	308	635
Пантелеймон Куліш	309	635
Павло Полуботок	312	637
Осип Бодяньський	316	637
Князь Роман	318	638
Іван Нечуй-Левицький	320	638
Олександр Кониський	322	639
Олександр Кістяківський	323	641
Шевченко і українська минувщина	324	641
ІСТОРИЧНІ МІСТА ТА ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ	328	
Пам'ятник Шевченку	328	642
Січ Запорозька	337	644
Могила Сірка	339	644
Київ	341	645
Болди	343	646
Олегова могила	344	646
Львів	345	646
Аскольдова могила	348	646
Ржищів	350	646
Чернігів	351	647
Перемишль	353	647
Церква св. Василя в Овручі	356	647
Луцьк	357	647
Мстиславова церква в Володимирі-Волинським	359	647
ІСТОРИЧНІ СЮЖЕТИ	361	
З Хмельниччини	361	648
Дума про Ганжу Андібера, гетьмана запорозького	364	648
Україна	366	648
Наші люди з карпатських сторін	372	648
Галицький сойм	374	649
У сибірських нетрях	378	649
Розділ IV. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ” (1912)	379	649
Шкільна мова	382	651
Законопроект про учення українською мовою	383	652
Українське письменство	385	652

Не порозумнішали	388	653
Не дозволяти!	390	653
Колишня освіта і теперішня темнота	391	653
Шкільна справа в Галичині	393	653
За український університет	395	654
Промовили	397	655
За слова і букви	398	655
Великдень	401	655
Російська академія наук про українську мову	402	655
Мова українська і руська	404	656
Мова панська і мужицька	407	656
Розуміють	409	656
Інородці	411	656
Розділ V. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ ПЕРІОДУ		
ЗАСЛАННЯ (1915–БЕРЕЗЕНЬ 1917)	413	
У річницю війни	415	657
Тлінний прах	418	658
На роздоріжжі	424	661
Зайві сумніви	428	662
З українського життя	431	664
З українського життя	435	666
З українського життя	439	667
З українського життя	443	668
Новий рік	447	668
Камінь спотикання	451	669
Камінь наріжний	456	670
Про великий і малий націоналізм	461	672
Ще про великий і малий націоналізм	466	673
Як розуміти?	472	673
Кілька слів про українство	475	675
Світлій пам'яті Івана Франка	481	679
Українство і російська преса	486	681
Проголошення польської самостійності	493	683
Розширення автономії Галичини. Смерть ціс[аря] Франца-Йосифа	495	684
Незалежна Польща й автономна Галичина	503	686
На Святвечір	512	687
Перспективи нового життя	513	689
На страшний суд	521	690
Чергова справа	522	690
КОМЕНТАРІ	528	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	693	
ПОКАЖЧИК НАЗВ	741	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	755	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	767	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 3

Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>А.Митник, Н.Олійник</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 04.04.2005. Підп. до друку 03.12.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 63,85.

Умовн. фарбовідб. 64,25. Обл.-вид. арк. 56,39. Наклад 5000 прим.

Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 22. Зам. 147-5.

Державне спеціалізоване видавництво “Світ” 79008 м.Львів, вул.Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м.Львів, вул.Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”. —
2005. — 792 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-453-0 (т. 3).

Третій том серії “Суспільно-політичні твори” 50-томного зібрання праць М.Грушевського хронологічно пов’язаний з попереднім томом. У ньому вміщені статті історика, друковані в періодичних виданнях від 1907 р. до початку Української революції (березень 1917 р.). Сюди увійшли публікації з “Ради”, “Діла”, “Села”, “Засіву”, “Української життя” та ін., а також низка маловідомих публіцистичних праць, виявлених під час упорядкування тому.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-453-0 (т. 3)